

VÁRKONYI, A PROFESSZOR

Professzori pályánk nagy szomorúsága, hogy ha írásainkból egy és más esetleg fenn is marad, az előszóban elhangzott és leírt, nyomokat csak ritkán hagyó megnyilatkozásaink, az előadások, a szemináriumok és a közvetlen érintkezések tartalma visszahozhatatlanul elenyészik, pedig ez szintén az életmű szerves és a hatásában sem elhanyagolható részét alkotja.

Várkonyi (Hildebrand) Dezső emberi és tudósi arcának az egyik, és talán a legmarkánsabb vonása épp az, hogy nemcsak írásaival, pusztán személyiségének varázsával is nagy hatást gyakorolt mindenkire, aki a közelébe kerülhetett. Már csak azért is nagy veszteség volt az, hogy alkotóerejének teljes birtokában fosztották meg katedrójától. A professzor csak a katedróját veszíthette el; szellemének a frissessége és kitáruló embersége egészen a haláláig sokat adott azoknak, akik száműzetése éveiben sem hagyták magára.

Az ember, a tudós, a pedagógus Várkonyi teljes megismeréséhez, szellemi hagyatékának immár jól elkezdődött mérlegre tévése mellett, élete utolsó évtizedeinek szemtanúi is sokat adhatnak még, mégsem lesz érdektelen talán, ha most a professzorságának első éveivel kapcsolatos emlékeinkről szólnunk. Elsősorban arra keresünk választ, miképp és miért történhetett, hogy az avantgarde jellegű Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának néhány tagja, nevezetesen Radnóti Miklós, Ortutay Gyula, Tomori Viola, Reitzer Béla és az, aki e szavakat mondja, egy, az első látszatra konzervatív szerzetes közelébe, sőt nem kis mértékben a hatása alá került. Ez a válasz azonban csak a katedrójára épp a mi időnkben fellépett professzor arcképének felvázolása után adható meg: valamennyien 1930 és 1935 között voltunk hallgatói.

Ma már csupán a Bölcsészeti Kar levéltárában porosodó régi akták beszélnek arról, hogy Várkonyi professzor pályakezdése sem volt zavartalan, sőt valóságos viharok dúltak körülötte. Ezekről itt, a szegedi bölcsészeti karon rendezett ülészsakon már csak azért is érdemes néhány szót szólnunk, mert egyrészt történetének egyik érdekes fejezetét képezik, másrészt pedig mert Várkonyi professzor tudományos erkölcséről vallanak. Kinevezését ugyanis annak köszönhette, hogy a vallás- és közoktatásügy minisztere, Klebesberg Kunó a huszas évek végén benépesült szegedi egyetemre irányította egyes szerzetesrendek korábban a saját kereteiben nevelt tanárjelöltjeit, s ezért kérésükre néhány új, és katolikus egyházi személyekkel tanszéket kívánt szervezni. Az egyetem egyideig hevesen tiltakozott a terv ellen és arra

hivatkozott, hogy a törvényben biztosított szabadságát sértené, ha a tanszékek betöltésénél a tudományos kompetencia mellett a jelöltek ideológiáját, sőt eleve megjelölt vallását is figyelembe kell vennie. Az egyetemi autonómia védelmezése jegyében folytatott hosszú és szenvedélyes viták végül a miniszter és a Kar közötti kompromisszumokkal végződtek és olyan megoldás alakult ki, amely legalább de jure nem sértette a hagyományos jogokat. Az is kompromisszum volt, hogy a már meglévő pedagógiai tanszék mellé, vagy éppenséggel az ellen, nem létesítettek még egy másikat. Várkonyi egy pedagógiai-lélektani tanszékre került.

Az egyetemi nyelvjárás némi pejoratív mellékízzel "világnézeti"-nek nevezte tanszékét és a többi, hasonló körülmények között betöltött új tanszékét is, közöttük a Sík Sándorét. Távolról sem szabatosan, viszont ilyen elnevezés a hivatalos iratokban sehol sem szerepelt és nem is szerepelhetett, mert akkoriban semmiféle előírás sem határozta meg, hogy a professor milyen felfogásban tanítson. Pusztán az volt, a nem annyira írott, mint inkább a hagyományon alapuló elvárás, hogy a tanítás, amennyiben ez egyáltalán lehetséges bármilyen politikai ideológiai elfogultság nélkül, csakis a tudomány objektív módszereivel történjék. Várkonyi minden látszat ellenére osztotta ezt a felfogást, holott egyházi felettesei azt várták tőle, hogy valamilyen katolikus szellemű tudományt vigyen a bölcsészeti kar szabadelvű professzorai közé, akik (és a kinevezése előtt írt néhány publikációja alapján némi joggal) inkább egyháznak is elkötelezett szerzetest, mint a független tudóst látták benne.

Meg kell vallanom, hogy amíg meg nem ismertük, mi sem álltunk távol az ilyen véleményektől. Honnan tudhattuk volna, hogy a mi Párizs-eszményünkhöz is közelálló, franciás professor került tanszékre vele, az aki korábban a független tanszékeiről híres párizsi Collège de France előadásait látogatta és az egyik legnevesebb tanárának, a természettudományos gondolkodású Pierre Janetnek, a pszichológia egyik megújítójának a tanítványai közé sorolta magát, hogy a hazai tanszékeken akkor még általánosan uralkodó hagyományos irányzatok tanításai helyett majd az akkortájt legmodernebbeknek tartott pszichológiába vezet be bennünket.

A tudós Várkonyi és a tanszékén készült dolgozatok méltatása nem az én feladatam, és az sem, hogy munkássága milyen helyet foglal el a magyar pszichológia történetében. Ez a feladat a publikációk és a kéziratos hagyaték alapján jól elvégezhető, az előadó professor bemutatásánál azonban jó részt csak az emlékezésre vagyunk utalva. Én természetesen csak a magam emlékeit adhatom elő, mégis azt hiszem, hogy a halott barátaim az én szavaimhoz hasonlót mondanának róla. Azt is tudom azonban, hogy még azok is, akik ugyanazon órában hallgatják ugyanazt az előadást, más-más színvonalon, esetleg csak felszínesen fogadják be és a legkülönbözőbb intellektuális, érzelmi világnézeti vagy éppenséggel politikai predispozíciókkal teszik azt. Ilyenektől még az emlékezők sem teljesen függetlenek. Bizonyára én sem, bár szeretném

azt hinni, hogy abból, amit elmondok, más is ráismer Várkonyi professzorra.

Mi, akik a harmincas évek elején hallgattuk őt, kissé kócosnak tartottuk az előadásait. Mikor ezt mondom, távolról sem valamilyen kritika sértő szándékával teszem, hiszen még az is megejtő volt bennük, hogy a professzor, ha szükségét érezte, elkalandozott a témájától, sőt néha szubjektív volt. Professzorsága első éveiben különben is a későbbi publikációinak csak az első, a témák lehetőségeivel még kísérletező, a tudós belső monológjai feltárásától sem visszariadó változatait kaptuk tőle. Néha egyenesen "in stato nascendi" pillanthattunk be gondolatai megszületésébe. Az egyetemi előadások új stílusa volt ez, amely az előre leírtaknak az élő beszédnél kötöttebb szabályait egy társalgó hang irányába oldotta fel s ezzel máris közvetlenebbé és érdekfeszítőbbé vált, mint a hagyományos katedrai retorika képviselőié.

És ha tudjuk azt, hogy Várkonyi időnként olyasmiről is beszélt, amiről az ő idejében az orvostudományi kar kivételével még nem illett szólni, így például a legintimebb testrészek fiziológiájáról, nem meglepő ha az apácák többsége kezdett elmaradozni óráiról és inkább a kálvinista Imre Sándornak szintén színvonalas, de puritánabb szellemű óráit, látogatta, mint azét a bencés professzorét, akinek a kinevezését pedig épp az ő lelkiüdvük védelmére erőszakoltak rá az egyetemre. Másokra viszont a szenzáció erejével hatottak a "Várkonyi-órák" és a szemináriumok. Már csak azért is, mert ezek során sokkal behatóbban ismertette a tárgyalt kérdések irodalmát, mint a publikációban, ahol elegendő lehetett, ha szűkszavúan szólt róla. Így azután nemcsak a pedagógiai lélektan új irányzatait (Claparède, Ferrière, Piaget etc.) méltatta, a modern pszichológia szinte valamennyi jelentős képviselőjével megismerkedhettünk nála, többek között Pavlovval, Freuddal, Junggal, Adlerrel, hogy csak azoknak a nevét említsem most, akikről akkoriban nemcsak hazánkban, más országokban sem sokat beszéltek az egyetemi katedrákról. Aligha túlzok tehát, amikor azt állítom, hogy azt a korszerű lélektani műveltséget, amelynek így vagy úgy, későbbi pályánkon is nagy hasznát vettük, nálunk akkoriban csak a szegedi egyetemen lehetett megszerezni.

Az egyetemi előadások (és általában minden tanítás), bár ezt a kérdést csak ritkán vizsgálják, nemcsak tudásanyagukkal hathatnak. Előfordul, hogy sokirányú továbbgondolásukra, sőt emocionális reakciókra is készítenek. Különösen ha olyan nyitottak, mint a Várkonyiúi voltak. A következőkben pusztán a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumára tekintve teszek majd, teljességre távolról sem törekvő kísérletet a Várkonyi professzortól kapott jelentős ösztönzések néhány mozzanatának a felvázolására.

A legnagyobb hatást Az ifjúkor lélektana című kollégiuma tette ránk. Különösen azok a szavai ragadtak magukkal, amelyek az ifjú éveket jórészt csak valamilyen éretlenséget kereső hagyományos felfogásokkal szemben egy olyan önmagában is értékes, öntörvényű életszakasznak mutatták be, olyannak,

amelynek a természetével a saját programmal rendelkező "avant garde" csoportosulások alakítása mellett a forradalmi törekvésekben való részvétel gyakori szándéka is együtt jár. Valamennyien magunkra ismertünk, amikor ezeket hallottuk, hogy is ne ismertünk volna, hiszen az idősebb generációktól radikálisan különbözni akaró fiatal voltunkat még csoportunk nevével is hangsúlyozni kívántuk, az előadásokon elhangzottakat különben is elegendő volt továbbgondolnunk, hogy a bennünket nyomasztóan körülvevett társadalmi rend elítéléséhez és egy új, emberibb és igazságosabb világért folytatott politikai harcainkhoz még egy tekintélyes katedráról is igazolást kaphassunk.

Nagy figyelemmel követtük továbbá azokat az előadásokat is, amelyek során a professzor (részben E. Spranger nyomán) az ifjúkor szexualitásáról és erotikájáról beszélt. Fiatalok voltunk és természetesen szerelmesek, így mindaz, amit ezekről hallottunk tőle, saját életregényünk szépségének a tudatosítását, sőt talán még alakítását is segítette. Szuggesztív, jól ihletett előadásokat hallottunk akkor, - és ma talán már nem kell eltitkolnom, hogy a helyenként fel-fel törő lírai hangjukat professzorunk egyik szép hallgatónője iránt fellobbant szerelme váltotta ki. Reverendájától sem habozott volna megválni, a leány azonban mielőtt ez megtörténhetett volna, hirtelen meghalt.

Egy másik kollégiuma, a **Gyermekkor lélektana** című leginkább Radnóti Miklósról és énreám tett nagy hatást. Az elfelejtett vagy inkább az elfojtott nehéz gyermekkorunkat fedeztették fel velünk, hiszen a mi életünk úgy indult, hogy háborúk, forradalmak véres eseményeinek szemtanúi voltunk, Radnóti méghozzá korán árvaságra jutott. Így nem csoda, hogy a gyermekkori élmények jelentőségének állandó hangsúlyozására felépített előadások kellettek ahhoz, hogy egyáltalán beszélni merjünk róluk. Radnóti Miklós és jómagam nem egy Várkonyi-előadást követően kezdtük felidézni és analizálni valamelyik hirtelen feltört gyermekkori emlékünket. Egy ilyen beszélgetést követően született meg egyik verse, már a címevel is a témákra mutató **Gyermekkor**, amelyet majd a **Lábadozó szél** című kötetében nem véletlenül dedikált majd nekem. Hasonlóképp **Gyerekkor** lesz a címe az egyik 1944-ben írt versének is: A gyermeki időkre való emlékezés különösen a korai romantika óta az irodalom gyakori témái közé tartozik, ezért valóban jogos lehet az a feltevés, hogy a témát Radnótinál is inkább könyvinspirációk, mint egy náluk kevésbé lírai előadás-sorozat váltották ki. Egy költő verseit azonban sohasem lehet egyetlen inspirációra visszavezetni. Ezért annyit mindenesetre megengedhetünk, hogy a Várkonyi előadásainak az élményéből, ha másképpen nem, az alkotás rejtett és bonyolult hajszájlerein át, mindig ott rezeghetett valami Radnóti Miklósnak a gyermekkorát emlegető sorából. Néhány idézet, pusztán csak mutatóba:

Immár a félelem sokszor szíven érint
és néha messzi hír csak néked a világ;
egyre régibb emlékként őrzik gyermeki
korod a régi fák.
Gyanakvó reggelek s vészes esték között,
háborúk közt élted le életed felét
s most is ellened hajló szuronyok csúcsán
villog a rend feléd.

(Háborús napló. 1935.)

Erőszakos, rút kisdéd voltam én,
ikret szülő anyácska, - gyilkosod!
(.....)

Milyen mély volt gyerekkorom
s milyen hűvös.

Hívó szavad helyett kígyó
szísszent felém játékaim
kis útain, ha este lett
s párnámon vért láttam én,
a gyermeket elrémítő,
nagy, hófehér pehely helyett.

(Huszonyolc év. 1937.)

Már mozdulatlanul lapult az indián,
de izgalom szaladt még sziszegve fönt a fán
s a szél forgatta még a puskapországot.
Egy megrémült levélen két vércsöpp csillogott,
s a törzsön szédelegve tornázott egy bogár.
Rézbőrű volt az alkony. És hősi a halál.

(Gyerekkor. 1944.)

Ide kívánczik továbbá annak a kiemelése, hogy a legjelentősebb szépprózai munkája a pszichológus számára is sokat mondó **Ikrek** hava a "Napló a gyerekkorról" alcímet viseli. Radnóti doktorátusának egyik tárgya egyébként a pedagógiai lélektan volt, kérdezője pedig természetesen Várkonyi. Irodalomtörténeti tárgyú disszertációjából, a **Kafka Margit művészi fejlődéséből** szintén kiolvasható, hogy szerzője nem volt járatlan a pszichológia területén.

Ortutay Gyula doktori szigorlatának egyik tárgya szintén a pszichológia volt. Érdeklődését ugyan ekkor már a néprajz kötötte le, de közvetlenül a doktorátusa után publikált tanulmánya **A magyar parasztság szerelmi élete** című nem csekély mértékben épp Várkonyi előadásainak, közelebbről az **Ifjúkor lélektana** címűnek inspirációjából született meg. A tanulmány ugyanis erőteljesen hangsúlyozza azt, hogy a dekoratív lakodalmas szokások leírása helyett inkább a parasztság házasság előtti, tehát az ifjúkori szerelmi életére kellene figyelmet fordítani. Erről szólva többször szót ejt a lélektani vizsgálatok fontosságáról és a vizsgálatok néhány területét is kijelöli. Ilyenek lehetnének úgymond "az árnyalatokban eltérő individuális esetek lelki irányulásai, .. a lelki gátolás, a gátoltság, gátolatlanság, a szemérem, a szemérmertlenség

kérdései..." (Lásd a tanulmány újabb kiadását, in Erosz a folklórban. Budapest, 1987. 15-16. old.)

Tanulmányának annak idején alig volt visszhangja, bizonyára azért, mert még a pszichoanalitikai kutatások jogosságát sem tagadó szempontjai újak és merészek voltak néprajzosaink nagy többsége számára. Így csaknem egy fél évszázadnak kellett eltelnie, hogy Ortutay kezdeményezésére újra felfigyeljenek. Kezdeményezését különben ő sem folytatta s bár a pszichológia és különösen az etnopszichológia iránti érdeklődését sohasem adta fel, tudományos munkássága más irányban haladt tovább.

Azok között, akik körünkből nem lettek pszichológusok, de mégis komoly inspirációkat kaptak Várkonyitól, ne tünjék szerénytelenségnek, most magamat kell említenem. Doktori szigorlatom egyik tárgyául magam is a pszichológiát választottam. Nem esett nehezemre tehát, és túl sokat sem kellett tanulnom hozzá, hogy később, mint az Országos Köznevelési Tanács előadója, majd mint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium pedagógiai főosztályának a vezetője, e minőségemben a miniszterem, Ortutay biztatására is tevékenyen részt vegyek (a fordulat éve után egyébként megszűntetett) Neveléstudományi Intézet megszervezésében és más területeken is különös gondot fordítsak a nemsokára szintén "ártalmas pedagógiá"-nak minősített neveléslélektani törekvések támogatására.

Irodalomtörténeti munkásságomat egy ideig legfeljebb csak színezte a Várkonyitól tanult pszichológia. Irodalomlélektani és esztétikai munkásságát, amelyről Büky Béla szól majd, csak később ismertem meg. Hallgató korunkban ezekről nem beszélt, talán azért sem, mert az egyetemi illemszabályoknak megfelelően vonakodott túllépni tanszékének határait. Az azonban mégsem független a Várkonyi-órák emlékeitől, hogy pályám második szakaszában az irodalomtudományunk által mindmáig elhanyagolt, és a dogmatikus marxizmus által is mereven elutasított érzelemtörténet pszichológiai indítású szempontjait igyekeztem alkalmazni, leginkább épp néhány költőnk, közöttük Csokonai, Petőfi, Ady, Juhász Gyula és Radnóti szerelmi lírájáról írt tanulmányaimban. "On revient toujours a ses premiers amours" - az ember mindig visszatér első szerelmeihez: mondotta Musset az egyik sokat idézett verssorával.

Ha szabad azt mondani magamról, hogy a tudomány szerelme vagyok, akkor az is igaz, hogy az a pszichológia, amibe Várkonyi professzor vezetett be, első szerelmeim közül való volt.

Az elmondottakból bizonyára kiolvasható volt már, hogy az egyetemen tanultakat tevékeny ifjú életformánk vágyaival és tapasztalataival olvastottuk össze, sőt még a studiumok kiválasztását is legalább részben ezek befolyásolták. Tomori Viola, aki egyébként az egyetlen volt közülünk, aki Várkonyi tanszéke mellett készítette el doktori értekezését, ez utóbbi bevezetésében a következő, és valamennyiünk szájába adható szavakkal szölt a tudományos munkánknak sem csupán a ka-

tetrákhöz kapcsolódó inspirációról. Az itt következő tanulmány elsősorban egy érzelmi momentumból: a magyar parasztság problémáinak személyes életünkhöz való szubjektív közelségéből született. Szegeden, és számunkra önként adódott, hogy ma - virtuális értelemben - legértékesebb magyar néprétegnek, a parasztságnak válságos fordulója bennünket is megérintsen. (...) Ennek a kérdésnek (...) a vizsgálata magányos kutatót nem sok reménységgel biztatna. Ezért jelentős a szerző számára, hogy megindulásától kezdve tagja egy olyan közösségnek, mely éveken keresztül, gyakorlati szociális fálumunkája során módot adott a parasztság életének illúzióktól mentes, közvetlen közelből való megismeréséhez (...). E munkaközösség a tanyai agrársettlemment mozgalom és az abból kinőtt Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma... (A parasztság szemléletének alakulása. Szeged. 1936. 5-6. old.)

A tanulmány, amelynek a méltatására most nem térhetünk ki, élénk kritikai visszhangot kapott, Molnár Eriket pedig egy külön tanulmány megírására készítette. Igaz, polemizált vele, elismerően méltatta viszont a probléma marxista megközelítésének szándékát. A széleskörű nemzetközi irodalmat feldolgozó tanulmány azonban távolról sem valamilyen dogmatikus marxizmus módszerével íródott és talán ez is belejárt szott Molnár Erik kritikájába. Más oldalról a neves etnopszichológus, Róheim Géza ismerte el értékeit. A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának a kiadásában is megjelent tanulmány azt hiszem, a Várkonyi-tanszék **Közleményeinek** legeredetibb írása, s ismét a professzor nyitottságára vall, hogy nem kívánta iskolájának merev követését.

Kollégiumunk egy másik tagja, Reitzer Béla ugyan a jogi karon folytatta tanulmányait, azon szerzett doktorátust, de a pedagógia iránt is érdeklődött, ezért éveken át látogatta Várkonyi Hildebrand és Imre Sándor előadásait. A **proletárnevelés kérdései** című tanulmányának első változata az utóbbi szemináriumában készült. Amikor Várkonyi Imre Sándor távozása után az ő tanszékét is átvette, felfigyelt a dolgozatra, szerzőjét pedig tételei részletes kidolgozására biztatta. Így végül egy kis könyv született meg, amely előbb a Várkonyi-tanszék Közlemények című sorozatában és a professzor saját zsebéből vett anyagi támogatásával jelent meg. Ezt azután egy címlap-változattal a mi kiadványaink közé illesztettük be. Már csak azért is, mert a létrejöttében nagy szerepe volt a szegedi Munkásotthon kommunista sejtjében szerzett közös élményinknek. (Kapcsolatunkról lásd: Csaplár Ferenc: **A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma**. Budapest. 1967. 70 old.) Akkoriban pusztán a téma tárgyalásához is merészség kellett, méginkább ahhoz, hogy valaki, ahogy amint ezt Reitzer tette, a munkásosztály jövője felé nézve foglalkozzék vele. Kemény Gábor, aki a baloldali **Gondolat** hasábjain írt róla, nemcsak "a szerző széleskörű tájékozottságát és dialektikai jártasságát emelte ki", de azt az érdemét is, hogy magyar nyelven elsőnek akarta kifejteni a proletárnevelés problematikáját. A kérdés körül, mint ismeretes, azóta a Szovjetunióban is, másutt is, heves viták dúltak, Reitzer

Béla ötven esztendővel ezelőtt írt tanulmánya azonban velük összevetve is a nehéz kérdés történetének figyelemreméltó dokumentuma.

A tanulmányhoz maga Várkonyi írt előszót s mivel féltő volt, hogy botrány kerekedhet körülötte, vagy esetleg el is kobozzák, azt a tudományos igényét hangsúlyozta "amely távol áll úgymond a propaganda és a politika közvetlenül gyakorlati céljától". Néhány bekezdéssel odébb azonban így folytatja: "Világos azonban, hogy minden elmélet - még a tisztán kritikai is - egyúttal gyakorlati jelentőséggel bír (...) A proletárnevelés kritikai taglalásából is csak akkor vonhat az olvasó, a politikus, a szociológus, a nevelő valódi gyakorlati következtetést, ha nem a politikából vagy a marxizmus iránti előzetes állásfoglalásból indul ki..." (7-8. old.) Az idézettekhez hasonló szavak akkoriban nagy ritkán hangzottak el egyetemi tanárok szájából, és más hazai tanuszékről sem tudok, amely vállalta volna a kényes tanulmány kiadását.

De hát Várkonyi ilyen professzor volt!